

(Doma, 1928). Mimo melanholične intime, ki je rasla iz tesnobe, da bo germanstvo Korošce razjedlo, je izbral še bojni motiv v na pol junaški romanci *Malgaj* (1923) (junak bo vstal iz groba in vrnil Slovincem Zilo), v sonetu *Manom Josipa Lendovška* (1928) pa znova slavil svojega narodno pogumnega gimnazijskega profesorja v Beljaku.

Zadnjo pesem na koroško témo med vojnama je napisal menda Oton Župančič, ko so igralci iz Šent Jakoba v Rožu prišli na njegovo povabilo igrati *Miklovo Zalo* v ljubljansko Dramo. V pesmi *Miklova Zala*, »Marici Zwittrovi v spomin«, (1931, objavljena 1945) je Korošcem priznal, da so znano dramatizacijo uprizorili s silo navdiha, ki poganja le iz legende o nezlomljivosti slovenstva. Sugestivna igralska upodobitev Zale mu je vlila »up ognjen« v trenutku, ko je ves narod bičala diktatura.

S tem so pesniški odzivi na plebiscitno temo najbrž res prešteti. Osrednji čustvi v njih sta dve: elegičnost, (tudi malodušje) in pogum, pozivanje k odporu in boju. Toda v še tako bojevitih, spodbudnih in v prihodnost verujočih, a časovno med seboj oddaljenih in posameznih osamljenih pesmih Koroška ni mogla začutiti duhovne opore. »Koroške pesmi« so se najbrž kaj slabotno dotikale narodne zavesti in prizadetosti tudi v bralcih tostran Karavank. Po odsotnosti pesmi s koroško tematiko v 30-ih letih se zdi, da je naša koroška bol močno oslabela.

Dramatika je v plebiscitni problematiki najskromnejša. *Triglavska bajka* (1926) Pavla Golie zajema v svoj okvir tudi koroški problem. Jalnova drama *Bratje* (1931) obravnava usodo vsega slovenstva, spravo med mestom in vasjo, problematiko boja za Koroško, celo izraza »revolucija« in »buržuj«. Vse to brez smisla za duševnost oseb in za vprašanja, ki se jih dotika. Namesto drame najprej nekakšna konservativna, očitajoča, nato pravna pridiga. Če še dodam, da je Meško konec 30-ih let na novo redigiral dramo *Na smrt obsojeni?* in ji dal naslov *Koroška bol* (Smolej—Meško IV, 479) — potem je to najbrž vse, kar je slovenski pisatelj tostran Karavank in v času 1919—1942 v obliki drame povedal o Koroški.

Ivanka Kozlevčar

SAZU Ljubljana

O PRIDEVNIKU V POVEDNI RABI

V članku nameravam s stališča pomena prikazati pridevnik v povedni rabi in nekatere njegove značilnosti, ki so sicer bolj ali manj splošno znane.

Pridevnik je v stavku lahko prilastek ali povedkovo določilo, ne da bi spremenil svoje oblikovne značilnosti. Pregledovanje pridevnikov s stališča teh dveh vlog v stavku pa je pokazalo, da tudi prilastkovna oz. povedna raba ni pri vseh pridevniki enako pogostna, da je za ene značilnejša prilastkovna raba, za druge povedna, nekateri pa se rabijo sploh le v povedni rabi.

Vprašanje je, kaj odloča o tem, kako se posamezen pridevnik pojavlja v stavku. Analiza kaže, da je raba pridevnika v stavku odvisna od vrste oz. od pomena pridevnika. Ta odvisnost se zelo dobro vidi pri pridevniki, ki so vrstni in kakovostni hkrati. Tak je npr. pridevnik *človeški*, ki se pojavlja med drugim tudi v naslednjih zvezah:¹ *človeških žrtev ni bilo; človeška kri; član človeške družbe; zgodovina človeškega rodu proti paznik je bil s kaznjenci zelo človeški; človeško ravnanje z živalmi; dobil je čisto človeško sobo*. V prvi skupini primerov je pridevnik *človeški* vrstni, v drugi pa gre za kakovostni pridevnik. Da gre v zadnjih primerih za kakovostni pridevnik, se vidi tudi iz tega, ker se pridevnik lahko stopnjuje. Samostalni ima lahko večjo ali manjšo mero značilnosti ali lastnosti, ki jo ti pridevniki pomenijo; pridevniki z vrstnim pomenom pa se ne stopnjujejo, saj le natančneje pomensko opredeljujejo soodnosne samostalnike: *človeška kri* proti *živalska kri*; *človeške žrtve* proti *materialne žrtve*; *človeški rod* proti *rod*; *človeška družba* proti *socialistična družba*. V stavku se pridevnik *človeški* v vrstnem pomenu rabi pretežno prilastkovno. Čim večja je pomenska odvisnost med samostalnikom in pridevnikom, tem manj ima pridevnik možnosti za povedno rabo. Možni so stavki: *ta kri je človeška, ta pa živalska*, ali *žrtve, ki smo jih pretrpeli so bile predvsem človeške*, pa še tukaj imamo občutek elipse. V zadnjih dveh primerih pa povedna raba ni mogoča.

Iz povedanega sledi, da je za vrstne pridevnike značilna prilastkovna raba in da so ti pridevniki pogostoma s soodnosnim samostalnikom v tako tesni pomenski odvisnosti, da gre pravzaprav za dvočlenski izraz, tj. za poimenovanje določenega pojma. V kakovostnem pomenu pa se pridevnik *človeški* lahko uporablja v povedni rabi; celo značilna je zanj, saj se prav po njej poleg stopnjevanja najbolj razlikuje od vrstnih pridevnikov.

Obe značilnosti sta zanesljivo izhodišče za ugotavljanje pomenov. Pridevnik *funkcionalen* npr. lahko nastopa v naslednjih primerih: *funkcionalni predmeti* proti *ta predmet je zelo funkcionalen*. V prvem primeru pridevnik predmete razumejuje npr. proti *luksuznim* ali *podobnim*; pove, da so bili ti predmeti izdelani glede na določeno nalogo, namen; torej gre za vrstni pomen. V drugem primeru pa gre za kakovostni pomen (tudi *funkcionalni predmeti* so lahko bolj ali manj funkcionalni, torej imajo več ali manj določene lastnosti), kar je razvidno tudi iz povedne rabe in stopnjevanja. Ugotovitev, da se vrstni pridevniki redko pojavljajo v povedni rabi, pomaga razložiti tudi trditev, da imajo pridevniki v povedni rabi nedoločno obliko.² Za vrstne pridevnike je namreč glede na njihovo pomensko vlogo značilna določna oblika, ki bi jo seveda lahko ohranili tudi v povedni rabi. Kakovostni pridevniki pa v povedni rabi določenemu samostalniku prisojajo ali zanikajo kako lastnost, ki na samostalnik ni vezana pomensko, in se zato lahko pojavljajo v nedoločni obliki.

Prav tako kot za kakovostne pridevnike je povedna raba značilna tudi za pridevnike, ki pomenijo bolj stanje kot lastnost. Pri pridevniku *bolan* so možni primeri kot *skrbeti za bolne ljudi in njegov oče je zelo bolan*. Tudi ti pridevniki

¹ Ti zgledi, kakor tudi naslednji, so večinoma iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika I.

² Bajec — Kolarič — Rupel; Slovenska slovnica 1968, str. 159.

se lahko stopnjujejo, stopnja stanja je različna. Druga značilnost teh pridevnikov je, da se v povedni rabi lahko zamenjujejo z glagolom³ (živ: *poglej, če je še živ proti poglej, če še živi; vesel sem tvojega prihoda proti veselim se tvojega prihoda*) in da glede na to, da izražajo stanje, lahko opravljajo tudi podobno pomensko vlogo kot deležniki.

Zanimive so skladenjske možnosti teh dveh vrst pridevnikov v povedni rabi. Glede na to, da pridevnik lahko skupaj z vezjo nadomešča povedek, ki opredeljuje osebek sam ali z drugimi določili, se lahko tudi pri pridevniku v povedni rabi pričakujejo podobne možnosti kot pri glagolskem povedku. Lastnost ali stanje sta lahko opredeljena s časovnimi določili: *zmeraj je bil človeški, že dolgo je bolan*; s krajevnimi določili: *v zaporu je bil zelo človeški*; z vzročnimi določili: *bolan je zaradi neredne prehrane (ker se neredno hrani)*; razen s prislovom izražene stopnje morajo imeti pridevniki v takem položaju tudi odvisnik (*vesel je, da bi vriskal*) in končno imajo lahko celo predmet: *bil je človeški z ljudmi; vesel sem vas*. Iz tega sledi, da ima pridevnik, ki se uporablja v povedni rabi, lahko podobno vezavo kot glagol, ki je zlasti glede vezave s skloni in predlogi tako kot pri glagolih tudi pri pridevniku značilna za posamezen pridevnik. Seveda pa je mogoče podobno kot pri trpnem deležniku pridevnik z določili prenesti v prilastkovno rabo, vendar v tem primeru učinkuje podobno kot deležnik — tj. čuti se kot okrajšan stavek: *oče je bolan na srcu proti na srcu bolni oče; fant je izključen iz šole proti iz šole izključeni fant*.

Vseh teh možnosti, zlasti pa vezave s predmetom, nimajo vsi kakovostni pridevniki in pridevniki stanja. Ta značilnost je odvisna od pomena posameznega pridevnika in je mogoča zlasti pri pridevnikih, ki izražajo lastnost ali stanje osebe v razmerju do druge osebe, stvari. Pri pridevniku *človeški* je s tem pridevnikom navedena lastnost lahko splošna, čeprav je pomensko opredeljena z odnosom določene osebe do druge (*paznik je bil zelo človeški*); lahko pa je v stavku omejena na odnos do določene druge osebe, stvari ... (*paznik je bil do njega (z njim) zelo človeški*). Podobne možnosti ima tudi *dober* (*srčno dobra ženska; do nas ali z nami je bila srčno dobra*), *grd* (*grd tovariš; do njega ali z njim je bil grd*); ali pridevniki stanja: *divji* v pomenu zelo jezen (*kmalu se vrni, sicer bo oče divji; na koga je tako divji; ves divji je nanj*), *hud* v pomenu, »ki je v stanju nejevolje, nerazpoloženja« (*huda je, ker nič ne pišeš; si še hud name, hud je na ves svet*). S stališča pomena se ti pridevniki pomensko razlikujejo glede na to, ali imajo dopolnilo ali ne. Ta pomenska razlika je lepo vidna pri pridevniku *dolžen*, ki se v pomenu »ki ima dolg« pojavlja v naslednjih primerih: *na vse strani je dolžen; dolžni ste mi najemnino za pol leta; dolžen mu je za delo*. V prvem zgledu *dolžen* res pomeni, da ima tu in tam neporavnane obveznosti — dolg; v drugem zgledu pa izraža razmerje med osebkom in predmetom. Navedeni pridevniki zlasti tedaj, ko imajo predmetno dopolnilo, nadomeščajo pomensko ustrezen glagol in torej lahko tako kot glagol izražajo odnos med dvema samostalnikoma (osebkom in predmetom).

Posebej si velja ogledati, kako se obravnavana skupina pridevnikov pojavlja v stavku glede na prilastkovno oziroma povedno rabo. Medtem ko se kako-

³ Na uporabo pridevniških besed v povedni rabi za izražanje stanja opozarja Jože Toporišč v Slovenskem knjižnem jeziku 3, str. 115

vostni pridevniki in pridevniki stanja na splošno lahko rabijo prilastkovno ali povedno, čeprav je v primerjavi z vrstnimi pridevniki zanje značilna povedna raba, se nekateri pridevniki iz obravnavane skupine zlasti v pomenu stanja uporabljajo pretežno ali pa celo samo v povedni rabi. Pridevnik *dolžen* bi se eventualno lahko pojavil v zvezi *dolžni naročniki naj poravnajo naročnino*, vendar se zveza navadno opiše: *naročniki, ki so dolžni naročnino, naj jo poravnajo*. Podobno je tudi s pridevnikoma *divji* in *hud* v obravnavanem pomenu, s pridevnikom *gódov* ipd.

Posebna skupina v okviru pridevnikov stanja so pridevniki, ki v nasprotju s pridevniki tipa *divji* (kjer lahko pomenski odtenek, ki ga ima z dopolnilom, naslonimo na pomen, ki ga ima brez dopolnila) v določenem pomenu ne morejo biti brez dopolnila⁴ (predmeta). Tak pridevnik je npr. *gorek* v tipu *gorek mu je*. Tako kot pridevnik *divji* v tipu *divji na koga* zahteva tožilnik, *gorek* zahteva dajalnik, ima torej določeno vezavo. Ne izraža več stanja, pač pa le razmerje, odnos med dvema samostalnikoma (osebkom in predmetom). Take značilnosti ima tudi pridevnik *dorasel* v pomenu, kot ga ima v zvezi *mladina je dorasla nalogam, ki jo čakajo*; in *dovzeten* v primerih tipa *biti dovzeten za bolezen* ipd. Tudi ti pridevniki se pojavljajo le v povedni rabi, ker opravljajo glagolsko vlogo. V prilastkovni rabi se navadno ne pojavljajo, bili bi podobni okrajšanim deležniškim stavkom: *na otroke, dovzetne za bolezen, posebej pazijo* proti *na otroke, ki so dovzetni za bolezen, posebej pazijo*.

Po pomenski vezanosti na določilo so pridevnikom tipa *dovzeten* podobni pridevniki, ki izražajo lastnost, stanje česa glede na razsežnost, količino, vrednost. Za razliko od pridevnika *dovzeten* je njihovo določilo količinski izraz (*hiša je dolga deset metrov; koliko je vredna ta knjiga*).

Samo v povedni rabi se pojavljajo tudi pridevniki z naklonskim pomenom. Tak pomen ima pridevnik *do/lž/en*. Tako kot naklonski glagoli ima tudi *dolžen* nedoločniško vezavo⁵ in izraža nujnost (*vsi smo dolžni skrbeti za red*) ali pa se veže tudi s predmetom (*dolžen sem mu hvaležnost; dolžni ste nam pojasnilo o tem, kar se je zgodilo*) in poleg naklonskosti prevzame tudi pomen ustreznega glagola (*izkazovati, dati*).

Preostane še vprašanje, kako je s pridevnikom v povedni rabi v brezosebkovih stavkih. Pridevnik v povedni rabi pojasnjuje osebek oziroma samostalnik v vlogi osebkov in se po njem ravna glede spola, sklona in števila. V brezosebkovi rabi ni osebkov, zato za besedo v povedni rabi ravnanje po osebkovi ni več potrebno. Zaradi tega ima pridevnik v brezosebni rabi vse možnosti, da pride v drugo besedo kategorijo, in sicer v tako, ki nima omenjenih značilnosti, tj. med prislove. V slovenščini pridevnik v brezosebnih stavkih v povedni rabi po naglasu in načinu stopnjevanja sovпада s prislovi, torej je po svojih formalnih znakih prislov. Ti prislovi se pojavljajo le v povedni rabi in se tako sintaktično ločijo od drugih prislovov, zato so jih npr. v ruščini poskušali (tako tudi nekatere neizpeljane prislove in samostalnike, ki so doživeli podobne oblikovne spremembe kot pridevnik ali pa če opravljajo podobno stavčno oziroma pomensko vlogo) uvrstiti v posebno skupino besed, v

⁴ Prim. Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik I, str. 197.

⁵ Prim. Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, str. 161.

tako imenovano »kategorijo sotojanija« oziroma v skupino brezosebnih predikativnih besed oziroma členov.⁶ Medtem ko se nekateri zavzemajo za to kategorijo besed kot za posebno besedno kategorijo, pa jo drugi zavračajo.⁷

V slovenščini ima ta kategorija prislovov, kakor bi jo kazalo imenovati iz formalnih ozirov ne glede na stavčno funkcijo, naslednje možnosti:

Uporablja se za izražanje vremenskih razmer in razmer, okoliščin v kakem okolju: *bilo je brezvetrno; v sobi je bilo dušljivo, ker že dolgo niso zračili; jutri bo pretežno sončno; pri vas je dolgočasno; na izletu je bilo fantastično; pri vas je zdaj dobro, včasih pa je bilo huje; za nas je tukaj prevroče*. V teh stavčnih tipih so poleg povedka lahko še prislovna določila. V zadnjem primeru pa smiselni osebek izraža subjektivnost ugotovitve. Razen s prislovi v slovenščini navedeno vsebino lahko opišemo še z glagoli (*bilo je brezvetrno proti ni pihalo*) in z osebno obliko in ustreznim samostalnikom (*pri vas je zelo dolgočasno proti pri vas je velik dolgčas*), vendar vsi primeri niso zamenljivi.

Dalje se ta kategorija prislovov uporablja za izražanje fizičnega in psihičnega počutja, stanja oseb. Pri izražanju tega se v stavku pojavlja smiselni osebek v dajalniku: *malo se odpočij, pa ti bo bolje; na toplem nam je prijetno; vse življenje ji je dobro; ko so popili čaj, jim je bilo prijetno toplo; hudo nam je, ker se vam je zgodila nesreča; grozno ji je bilo, ko ga je videla mrtvega; slabo mu je, dajte mu vode*. To pomensko funkcijo lahko opravljajo tudi prislovno rabljeni samostalniki tipa *zelo me je strah*⁸ ali pa se stanje opisuje v osebni obliki z glagoli (*zelo se bojim*) oziroma s pridevniki (*zelo so žalostni*).

Prislovi iz drugega odstavka se lahko vežejo tudi z nedoločnikom:⁹ *prijetno nam je sedeti na toplem; nerodno mu je gledati, kako drugi delajo, sam pa počiva; težko mu je bilo prenašati njihovo zbadanje*. V navedenih primerih imamo še smiselni osebek v dajalniku. Prislov ne izraža več le stanja, pač pa odnos do dejanja, izraženega z nedoločnikom, in tako dobiva naklonski pomen.¹⁰ Možne so tudi zveze brez smiselnega osebk v dajalniku: *težko je prenašati njihovo zbadanje; hudo je gledati, kako ljudje trpijo*. Njegova odsotnost zmanjša subjektivnost.

Poleg prislovov iz drugega odstavka se vežejo z nedoločnikom⁹ tudi naklonski prislovi *možno, mogoče, potrebno, nujno* ipd. v stavčnem tipu v tem primeru je *nujno nekaj ukreniti*. Z nedoločnikom se vežejo tudi prislovi, ki lahko vrednotijo to, kar izraža nedoločnik: *grdo je piti iz enega kozarca; nesmiselno je*

⁶ Prim. E. M. Galkina — Fedoruk, Bezličnye predloženiya v sovremennom russkom jazyke, Moskva 1958. Prim. še A. V. Isačenko, Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim I, Bratislava 1954, str. 374, (poudarja, da povedna raba ni značilna za prislove in zagovarja kategorijo predikativov).

⁷ Prim. Fr. Travniček, Zametki o kategorii sotojanija, Voprosy jazykoznanija, 1956, štev. 3, str. 51.

V Morfológiji slovenského jazyka, Bratislava 1966, str. 607 so te besede uvrščene med adverbe; med adverbe jih uvršča tudi dr. Fr. Kopečný v knjigi Základy české skladby, Praga 1962, str. 88.

⁸ Prim. Ivanka Kozlevčar, O pomenskih kategorijah samostalnika v povedni rabi, JiS 1968, str. 14.

⁹ Na ti kategoriji in njuno nedoločniško vezavo opozarja Jože Toporišič v Slovenskem knjižnem jeziku 3, str. 162.

¹⁰ Prim. F. Jesenovec, Raba nedoločnika, JiS 1969, str. 36.

zapravljati čas s takimi malenkostmi; nevarno je hoditi po progi; hladno je hoditi brez suknjica.

Posebno pozornost zaslužijo prislovi v glavnih stavkih, kjer izražajo vrednotenje oziroma možnost ali nujnost tega, kar izraža odvisnik. Gre za stavčne tipe: *grdo je, da tega nisi povedal; prav čudno je, da se je rešil; ne bi bilo čudno, če bi ga strlo mučenje; kaj ni grozno, da noče priznati; ni mogoče, da tega ne ve; ni nujno, da se takoj vrnete; bilo je očitno, da laže.* Tudi v teh primerih *hudo, grdo, grozno* formalno sovpadajo s prislovi, čeprav glede na to, da vrednotijo osebek, ki je v teh primerih stavek, opravljajo pravzaprav pridevniško vlogo. Podobno je s stavčnim tipom *živeti je težko*, v katerem je nedoločnik osebek,¹¹ na kar opozarja tudi besedni red v odnosu do *težko je živeti*. Na to, da je v navedenih stavčnih tipih pridevnik dobil prislovne značilnosti, je verjetno vplivalo dejstvo, da nedoločnik in odvisnik nimata slovničnih značilnosti samostalnika, tj. spola, sklona in števila, zato tudi za besedo v povedku ni potrebno, da bi jih imela, in za povedek lahko služi prislov. Celo v stavku, kjer je osebek vse ali *to*, ki se čutita prav tako neopredeljena, je za povedkovo določilo lahko prislov;¹² *vse je res, kar ste navedli; to je zdaj drugače*, vendar bo potrebno take primere še natančneje obravnavati.

Naj povzamem. O prilastkovni oz. povedni rabi pridevnika v stavku odloča pomen pridevnika: pridevnik v prilastkovni rabi predvsem pomensko opredeljuje samostalnike oz. pojme, ki jih ti pomenijo, najsi bo glede na vrsto ali lastnost; pridevnik v povedni rabi pa navadno pomensko določenemu pojmu prisoja kako lastnost. Poleg tega pridevnik v povedni rabi lahko opravlja podobne naloge kot glagol v vlogi povedka, tj. izraža razmerje med osebkom in drugimi stavčnimi členi, vendar s to razliko, da ne pomeni dejanja. Seveda lahko opravljajo to vlogo v povedni rabi le pridevniki z določenimi pomeni. V brezosebnih stavkih, v stavkih s smiselnim osebkom ali osebkom, izraženim z nedoločnikom in odvisnikom, pridevnik v povedni rabi preide v ustrezen prislov.

Boris Paternu

Filozofska fakulteta Ljubljana

PROBLEM DVEH TIPOV SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI S POSEBNIM OZIROM NA NJEN KOROŠKI DEL

1.

Slovenska posvetna književnost se je že ob svojem rojstvu pred dobrimi dvesto leti začela cepiti v dva bistveno različna tipa, različna glede na njuno socialno pa tudi estetsko in stilno obeležje.

¹¹ J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, str. 186.

¹² Prim. za slovaščino Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966, str. 610.